

BERTHA ZOLTÁN
**Nőregény – és mágikus
 realizmus I. rész**

Kodolányi János: *Szép Zsuzska*

A grandiózus Kodolányi-életmű szociografikus, etnografikus, pszichologikus, historikus, mitologikus vonatkozászféráinak s forma- és jelentéstartományainak nemhogy az átfogó értelmezése, hanem még a pusztán nagyságrendi felbecsülése is csak keveseknek adatik meg. Hiteles értékeléséhez olyan kongeniális lángelmék járultak hozzá alapvetően – egy Illyés Gyula-, egy Németh László-, egy Várkonyi Nándor-, egy Vatai László-fenomen –, akik fogékonyak lehetnek egyúttal a magyarság archaikus népi kultúrájának mélyrétegeire és metafizikai ultrahangjaira is. Jókai Anna szerint (amint azt *A mítosz mint realitás – Kodolányi vilásképe* című tanulmányában leszögezi) „Kodolányi János prózájából, amelyet Várkonyi Nándor végkifejletében ‚mágikus realizmusnak’ nevez, világosan kitetszik: az írói út összefügg az emberi úttal, a tudat részben kegyelem általi tágulásával”; s „ezen a spirálszerűen táguló-emelkedő úton minden állomás fontos volt: a moralitással áthatott társadalmi ítéletkezés a jelen felett, a felelősséggel megidézett történelmi múlt, de mindennél fontosabbá vált az ős-idő és ős-terek mítosza – s az ezekből elősugárzó jövő. A szellemi üzenet, amely sem el nem avulhat, sem el nem évelhet”¹

Kodolányi első regénye, a *Szép Zsuzska* (1923) azonban máris, a pálya első szakaszában (mondhatni legelején) végtelenül kitágítja az autochton őstudások és genuin őshagyományok mitikus világa felé a köznapiságot megragadó deskriptív realizmus határait, az író által olyannyira nagyra becsült Tamási Áron első, mágikus, pogány–keresztény szinkretizmussal töltekező regényét, a *Szűzmáriás királyfit* (1928) is fél évtizeddel megelőzve. (1934-ben így méltatja Tamásit: „még a legnaposugarasabb írásai közben is megnyílik itt-ott a lelkek sötét, titkos mélysége, mint régi várromok feneketlen kútja, s megdöbben a beletekin-

tőt”²; „népinek lenni s egyben európainak, korszerűnek lenni s egyben korokon felül állónak is – ezt Tamási Áron valósította meg bűbajos művészetében.”³) Az első világháború utáni írói generációból – az úgynevezett „elveszett nemzedékből” – a bartóki szintézis jegyében talán Kodolányi az első, aki kivételes szuggesztivitással teremt regényműfajt a folklorisztikus ősiséget, az archaikus népi hiedelemvilágot, a keresztény misztikát s az egyetemes modern (huszadik századi) emberi elidegenedés egzisztenciális világkorszakának főélményét organikusan összeötvözve. S ahogyan ezzel mintegy elindítja ezt a specifikusan magyar (és tehát bartókinak nevezhető) próza- vagy regénypoétikai irányzatot: egyébként, egész életművével is a magyar és a világirodalom modern áramlatainak az élvonalába helyezkedik. Kodolányi regényművei minden egyediségükkel és különleges sajátosságukkal szervesen illeszkednek be a modern magyar faluregények, parasztregegyek, dzsentriregények, társadalmi, történelmi és lélektani regények, vagy a mítosz- és esszeregények hatalmas és jellegadó vonulatába.

A *Szép Zsuzska* mindamellett szervesen kapcsolódik a modern magyar nőregények fősodrásába is. Mert hiszen a magyar irodalomban a tematikus vagy műfajtipológiai szerinti nőregénynek – akár a művész- vagy lelkészregénynek – is kiteljesedik az az áramlata, amelynek legkiemelkedőbb darabjai közé tartozik Kodolányi több alkotása is. A huszadik századi magyar nőregények történeti-poétikai jellegzetességei, meghatározó karakterjegyei közé természetesen tartozik, hogy a (mély)lélektanilag rendkívül összetett női főhősök lelki vívódásai és egyáltalán összes érzékenyen ábrázolt életproblémái szorosan fűződnek a végső – s ezáltal meghaladhatatlan és megoldhatatlan – egzisztenciális létezés gondok, katalizmak, dichotómiák szférájához. A lélek legmélyére (tudattalan, tudatalatti övezeteibe, „szubkortikális” tartományaiba) világító⁴ és a diszharmonikus metafizikai összefüggések érzékeltetéséig táguló epikai elbeszélés- és megjelenítésmód a szorongató evillági kettősségek, ellentétek, apóriák végtelenül bo-

2 Kodolányi János: *Szív és pohár – Bírálólatok, tanulmányok, cikkek (1924–1940)*. Bp. Magvető, 1977. 107–108.

3 Uo. 110.

4 „Kodolányitól Krúdy-n vagy Kodolányin át Márai Sándorig számos regényíró emberfelfogásában bukkantak elő a freudi pszichológia adaptáló-integráló ismeretére valló elemek.” Fülöp László: *A lélektani regény*. In: *Stilustörténet és műtipológia*. Szerk. Bitskey István, Tamás Attila. Debrecen, *Studia Litteraria*, XXVII. 1989. 54.

nyolcult jelenségeire és közegére összpontosít; s ebben a megérzékített sors- és létszerű ambiguitásban gyakran kiélezve a meglevenített főszereplők történetének tragikus drámaiságát is. Kaffka Margit több nőregénye közül a *Színek és években*, a hősnő feminin lelkivilágában például a tehetetlenségre, gyámsalanságra kárhóztató konvencionális házassági függés és alárendelődés szociális és karakterológiai meghatározottságai a talpraesettség, az önálló és jellemerős életrevalóság vonásaival ütköznek vagy keverednek. Kosztolányi *Édes Annájában* az elviselhetetlenségig fajuló egzisztenciális kínok artikulálhatatlan gyötrelme robban az önkívületi indulatban; az értékemberség semmibe vett képviselője, a tökéletes mintacseléd gyilkossá lesz. A minőség öntudatlan és nyelvi formákban kibeszélhetetlen lázadása Németh László „kariatidáiban” szinte ellenkezőleg: a nyelvi önreflexió, az önelemző és tudattükröző kifejezőmód hallatlanul árnyaltos, átképzéletes, monologikus belső beszédében („monódiáiban”) nyilatkozik meg; miközben a környezetétől eltérő, finomabb, magasabb rendű alkat és jellem nem tud elegyedni a világgal, s ez az önmagára ébredt és eszmélő autentikus méltóság a *Gyászban* nem az autonóm életteremtés, hanem az önpusztító elidegenedés végleteiben mutatkozhat csak meg, az *Izonyban* pedig csupán tényleges gyilkosság árán menekíthető át. A századforduló Erdélyében – Szilágyi István regényében (*Kő hull apadó kútba*) – a női főalak a milió lebírhatatlan determinációival birkózva zuhan (ugyancsak gyilkosságon keresztül) viszont a tudathasadás és a téboly poklába, mert képtelen kitörni a bénító gödör-lét rabságából éppúgy, mint a meddő illúziók fogságából, a hiú, önámító képzelgések hínárjából. S a fojtogató történelmi helyzetekkel, a nyomorúságos környezet és életvilág hatalmával viaskodó nők, asszonyok egész serege példázza az ilyesfajta jellemteni és ontológiai paradoxonok számtalan változatát. Az első világháborús veszteségek után a külső-belső tusakodásaival magára hagyott vénlány (*A kellelten leány* Veres Péter művében) – ahogy a regény első fejezetének címe máris megfogalmazza: a „leány kor – nehéz kor” megpróbáltatásai között vergődve – küzd egyéniségének integritásáért; a második világháború infernójában a szovjet invázió áldozatának végzetdrámához hasonló szörnyű kálváriája, parabolikus krízistörténete zajlik Nagy Zoltán Mihály lírai-balladai regénytragédiájában (*A sátán fattya*); s a rákövetkező kommunista diktatúra későbbi bűneitől kell

szenvednie a Kárpát-medence szétszaggatott vagy csonkára tépett tájain Jókai Anna (*Szegény Sudár Anna*) vagy Mezey Katalin (*Élőfilm*) hőseinek is. Csak a nőregények sora is élesen rajzolja ki régebbi és újabb történelmünk balsorsos vonatkozásait tehát, s végtelen regénytípológiai színgazdagsággal (akár Makkai Sándortól Wass Albertig és Szabó Magdától Lőrincz Györgyig és tovább tekintve végig rajtuk).

Kodolányi historikus regényremeklésében, a *Boldog Margitban* megint szinte legyőzhetetlenül ellentmondásos, konfliktuózus alaphelyzet körvonalazódik. A paradox – különös és feloldhatatlannak tetsző – értékkollízió lényege, hogy a regényhősben megtestesülő szent élet vagy életszentség, életigazság, lelki-szellemi-morális magasrendűség éppen abban a környezetben kelt ellenérzéseket, amelyben elvileg ugyanazokat az eszméket vallják, hiszik és hirdetik. Így amikor a többiek a szemük előtt látják megszemélyesedni azokat a szakrális eszményeket, amelyeknek ők is az elkötelezettjei, akkor meghökkennek, s korholni kezdik azt, aki a legautentikusabb közös létmodellhez igazodva emelkedik ki közülük. Az egzisztenciálisan vállalt életszentség inkarnációja, az eszme inkarnációja csaknem egyöntetű megdöbbenést vált ki, és értetlen elutasítást szül azok körében, akik elméletileg hasonlóképpen gondolkodnak, de jobbra képmutatón viselkednek. Az eszme valóságos inkarnációja tehát nehezen, sehogyan nem vagy alig fér bele a sajátjának vélt közösségbe, mert merőben más egzisztenciálisan és spirituális, hit-tapasztalati mélységében átélni és áldozatossággal képviselni a Krisztus-követés parancsát, mint személytelenül távolított frazeológiai dimenzióban pusztán közvetíteni azt. Az aszketikus áldozathozatal, az önfeláldozás, a sorsvállaló keresztény önátadás, átvalósulás és példamutatás révén a követni kívánt transzcendentális ideák és normák tényleges megvalósítója mintegy a hétköznapiság reális magatartásmintájából kikülönülő normaszegőként tűnik föl a többiek számára; a testet öltött idealitás, a metanoia felfoghatatlan fenomén marad a realitás szűkösebb keretei között. Margit a forró hittel teli eksztatikus látomások és jelenések himnikusan varázsos érzékfölötti birodalmában élte meg a jó magány állapotát, míg a fokozatosan egyre taszítóbb hétköznapiságban a „teljes elhagyatottság jeges hidegét” érezte; hiszen szüntelenül penitenciázó „alázatát tettetésnek, önsanyargatását értelmetlen hiúságnak

tartották”⁵ – vagyis éppen hipokrizisre, álszenteskedésre hajlamos társai vélték farizeusságnak rongyos ruháit és megalázkodását. Ráadásul „a királyi hatalom fénye és tekintélye átsugárzott a királylányra is, s olyan normákat írt elő számára, amelyek ellentétek voltak saját törekvéseivel, amelyek ellen külön kellett harcolnia.”⁶

*

A *Szép Zsuzskában* a tempós narráció, a lélekábrázolás és a környezetrajz, leírás és elbeszélés mesterien⁷ kiegyensúlyozott arányrendje, a külső és belső nézőpontok árnyalt kibontakoztatása, s a némi romantikus,⁸ naturalisztikus⁹ színezettel gazdagított előadásmód

5 Kovács Kálmán: *Eszmék és irodalom*. Bp. Szépirodalmi, 1976. 258–259.

6 Uo. 246.

7 „Csodálatos az a hiánytalan biztonság, mellyel Kodolányi mondánivalóját elrendezi; sehol egy fölösleges szó vagy hézag, mely megakasztana; a téma szuverénül uralkodik a regényen, ami teljesen kész írói egyéniségre vall.” Várkonyi Nándor: *Egy irodalmi korszak számvetése*. Bp. Széphalom Könyvműhely, 2008. 209. – „Első, s a maga nemében egyetlen mű ez, költészet és valóság megindítóan egyéni keveréke [...] Szép Zsuzska a költői egyéniségnek szerencsésen szép példája, mert alakjában az író erőltetés nélkül ábrázolhatta a fajta jellemvonásait: elesettséget és önéreztét, erejét és gyöngeséget, rútságát és költészetét”; „gyöngéd, finom, árnyaltos lélek- és környezetrajz” sugárzik „a hősnő alakjából, s általában a kis regény minden lapjáról”. Rajnai László: *Kodolányi János*. Székesfehérvár, Árgus Alapítvány, Székesfehérvár M. J. V. Levéltára, Kodolányi János Főiskola, 2002. 38–39. – „E „rosseb”-től iszonyú, de a részvétől gloriózus” könyv és „ilyen verista téma mellett könnyen elmenne az ember, ha Kodolányi János nem volna költő, a nyelvnek íróművésze és a lélek mélységeinek járatos”; „gazdag a tárháza népe kincseiben, mesteri rajzokat nyújt a földetlen falusi életből, és majdnem a folklór számára buktat fel a néplelekből drága gyöngyöket.” Molter Károly: *Szellemi beháború*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1968. 154–155. – A mű „egy eredeti, világirodalmi horizontig villanó tehetség küzdelmének” és remeklésének dokumentuma; „Kodolányinak is, miként Eliotnak és Thomas Mann-nak, kínálkozik a mítosz. S ott van már előtte a bartóki szintézis példája.” Bata Imre: *Képek és vonulatok*. Bp. Magvető, 1973. 244–245.

8 „Az éles szemű és biztos kezű realista művészen egy nagyszívű romantikus is dolgozik még.” Rajnai László: i. m. 38.

9 A korabeli (főként konzervatív) kritika egy része (Alszegey Zsolt, Császár Elemér, Kéky Lajos, Szinnyei Ferenc, Molter Károly) eltúloztaként, sőt izléstelenként marasztalja el ezt a szemléleti és nyelvi (tájnyelvi) naturalizmust. A jellemfestés életességét, izgalmas, mesés, fantáziadús szenzualitását dicséri viszont Halmay Elemér, Kárpáti Aurél, Gergely Sándor. Nagy Lajos pedig (alapvető elismerése mellett) kiegyensúlyozottan bírálja a konkrétumok, a riportszerű valóságselemek megkötő realizmusának és a „túlsgosan bő” lirizálás alakzatainak formai egyenetlenségét (a Nyugatban). Lásd mindezek összefoglalását Vass Orsolya Lilla: *Élménytömbök Kodolányi János novellisztikájában – A Szép Zsuzska szimbólumrendszerének vizsgálata* című egyetemi szakdolgozatában (Bp. Károli Gáspár Református Egyetem, 2001. kézirat). – „A naturalizmusnak egyébként Kodolányinál éppúgy volt joga-

a legnemesebb realizmus hagyományához kötődik – a feltárt életanyag (lekerekíthetetlen zaklatottságával és sajgó kilátástalanságával) azonban már a modernitás későbbi tendenciáira (a történetmondás irreális, irracionális metafizikumára, a személyiség-roncsolódás és a létrongálódás elhatalmasodásának az érzékeltetést módzataira) is előremutat.

Szép Zsuzska pszichikumát, jellemét, életét, sorsát csupa kettősség, ellentmondás feszíti. A falu cédájának tartják – vonzónak, csáberejűnek, de viszolyognak is tőle, hiszen a közönséges emberi tulajdonságokhoz képest egészen különleges, irracionális képességekkel, vágyakkal, fölértékeléssel bír. Egyrészt szinte kivetik, kiközösítik maguk közül a többiek, másrészt szükségük van rá, mert segíteni tud, és gyakran szívesen teszi. Másmilyenségét, kétarcúságát félve csodálják; félig tisztelik, félig gyűlölik. A másféle minőség ellentmondásosan kötődik a falusiak, a parasztvilág valóságtudatához; a borzongással vegyes elismeréshez. Jól látják benne az olyan javasasszonyt, aki ártó és gyógyító hatalommal egyszerre rendelkezik. Aki bűvölő, bájoló, titokzatos, boszorkányos erővel tart kapcsolatot. Aki ördögös és isteni, celesztialis vonásokat együtt hordoz magában. S aki mindezekkel felruházva mégis felőrldök a körülmények durvaságában – fátuma és környezete miatt, mert ezek mégiscsak erősebbnek bizonyulnak nála. Első szerelmét elveszíti, elcsábítják tőle, egy életen át siratja, s aztán jöhiszeműségét, gyengeségét kihasználva – idősödven a valahai férfi fiába lesz szerelmes – kegyetlenül kismimmizik, tönkreteszik, házát, mindenét kicsalják tőle, s ő szegényházban végzi, magányosan, árván, tébolyodottan. Valódi ősi és örök, transzcendentális értékeket hordozott és képviselt, mégis folyvást a mosárba, a fertőbe taszították.¹⁰

sultsága, mint a kortársi amerikai írónál” – Czine Mihály szerint (Czine Mihály: *Magyar irodalom a huszadik században*. Bp. Kortárs Kiadó, 2001. 134.).

10 A kortárs cikkek sokféleképpen aposztrofálják e különleges asszonyt: „afféle paraszt környezetbe helyezett nagy nő, egy öregedő Finum Rózsi”; „elesett fehérnép”; „vénülő faluroszféléje”; „varázslónő hírében álló középkorú falusi tündér”; „rossz nőszemély”; „kuruzsló és félig-meddig boszorkány hírében áll”; „ércbevésett figura”; „falu szajhája”; „nőiesített Turi Dani”; „falusi hetéra”; „falusi Magdolna”; „gyönyörű anya-állat”; „veszendő asszony”; „papirosfigura”; „érzéki szenvedélyektől zaklatott paraszt nő”; „vénülő parasztkurtizán”; „nőstény faluroszsa”. Lásd: Vass Orsolya Lilla: i. m. 42. A dolgozat újszerű biblikus-folklorisztikus észrevételekkel is boncolgatja a boszorkánymotívumok részleteit. – A téma legújabb általános szakirodalmából lásd: *Boszorkány-ság*. Irodalmi Magazin, 2018/3.

Szép Zsuzska az evilági poklok undok mélységeit ugyanúgy átéli, mint a magasba hívó varázslatos megérzések átszellemítő spirituális szféráját. Vonzó, csáberejű „cömöndének” („szépasszonynak”) tekintik, és aszerint is bánnak vele – megvetik, megerőszakolják, mocskos vágyaikat tombolják ki rajta ezerféleképpen a csaló, részeg, mosdatlan, kéjsóvár, prédaleső férfiak, minden társadalmi rétegből. Miközben félnek is tőle, mert különös hatalmat éreznek benne (szinte reszketnek „a híres nyelvelő, babonázó, gyermekveszesztő”, bűvölő-bájoló asszony égő szemétől, „átkozott, vesébe látó, mindent ismerő fekete pillantásától”,¹¹ vagy hogy „bosszújától a haragosainál eldöglének a tyúkok, véres tejet ad a tehén, a ház kigyúl, s nyavalvatórós lesz az unoka”¹²) – s e „boszorkányos” képességeinek ő maga is a teljes tudatával bír. Mágikus rontó, babonázó erőket, ugyanakkor gyógyító, orvosló energiákat egyaránt képes mozgósítani. Természeti őstörvényekkel azonosul, velejéig áthatja a természeti szépségek, a tavaszi fák, virágok sugárzó gyönyörűsége és misztériuma. Nemcsak délceg („szép szál”) természetével, sudár alakjával magaslik ki messze a többiek közül, de lelki érzékenységgel is föléje emelkedik a mindennapok szűklátókörűségének; a mindenség titkos áramaira rezonál, transzcendentális dimenziók vonzásába kerül, varázsos rituálék, ősi tradíciók szerinti szertartásos cselekedetek aktora. Érezte sajátos különállóságát, különleges másságát látszólag hasonló falustársaihoz képest is; a közösséghez viszonyulás ambivalenciájának drámáját, katalizmáját: „hogyan tartozik közénk, nem hozzá beszélnek, rettegnek tőle, utálják és tisztelik, a torkába marnának, s titkolják ezt, elhúzódnak tőle, s kedvesen mosolyognak. Érezte földöntúli erejét, mindenhatóan tudta magát, aki a természet vak erőin uralkodik, szellemeket nyugtáz le, szemmel ver, ráolvasással ront, a titkok kulcsát tartja kezében, s ezek itt mind gyötrellemmel kerülnek a szemét, viselős tehenükre gondolkodnak, s istentisztelet után seprőt fektetnek az istálló küszöbére.”¹³ De az alacsonyabb, alantasabb érdekevezérelt környezetéhez – a nagy háború utáni nyomorúságban fetregő, s azt bizarr és tragikus kaparissággal, nyereszkeskedéssel, egykézéssel kompenzálni igyekvő dunántúli, ormánsági faluközösség „sötét” indulataihoz, durván eltorzult élni akarásá-

hoz, vitalizmusához, az elhatalmasodó nyers önzés árán kényszerítő megmaradásvágyához („az apró, ravasz, gyáva és rettegő piszkos kis”¹⁴ gyűlölködések, sunyi alázkodások, ügyeskedések, kicsinyességek világához) – a megértés mellett őt is gyakran csak az utálat, a gög füzi. (Miközben – idősödve már – esendő felbolydultságban kínlódik testi bajjaival, undorító sebeivel, mérgező betegségeivel – és irtózva remeg meg attól, hogy gonoszul rá is gyűjthetik a házat, habár miért tennék: hát „mert boszorkány!”¹⁵) S „abban is különbözött a parasztasszonyoktól, hogy már gyermekkorától meglátta a természet körülötte kibomló, szüntelen alakuló és örökúj szépségét”; „új formáit és lehetőségét kereste az örök életnek.”¹⁶ S hogy már akkor „olyan büszkén hordta a fejét, s olyan kényesen járt, mint egy fekete hajú, fekete szemű tündér”, magát „elbűvölten, lenyűgözve” nézegette a tükörben, „mintha valami földöntúli lény lenne”, s misztikus félelem szállta meg, hogy őt itt idegennek, ismeretlennek, bolondnak tekintik, nevezik és ekként hurrogják le,¹⁷ mert világlátésében megigézte őt a tavasz üde, friss levegője, az ég sötétkéék tisztasága, de a nyár buja színe, az ősz szürkése s „a tél fehér, borongó csendje”¹⁸ is. Érzelmében hol a különbözőség magáraulaltsága szorongatja, hol a feloldódás, a lélekemelő hangulatokkal egyesülő elragadottság sodorja. Ellentétes és keveredő, kavargó emóciók örvénylése, váltakozása, folytonos módosulása zajlik benne. Hiszen voltak még az utálatos vénasszonyok között is, akik „az ősi idők tiszta kíváncsiságával itták a színeket, az élet más- és másképp megnyilatkozó árnyalatait.”¹⁹ És Zsuzska ezzel a kollektív atmoszférával is révületesen azonosul – amikor az istentiszteleten „az ének melegít, az Úristenhez való nagy és zengő kiáltás átfűtötte a szíveket, mindnyájan egyek voltak, s elült a gyűlölet, harag, a jóság ösztönös vágya töltött be mindenkit, s Szép Zsuzska most megint egynek érezte magát az Úristennel, megtölt annak mindenható erejétől, tudta, ha elmondaná az ígéket, minden beteljesedne.”²⁰ Dávid zoltárait olvasva ostromolja az Istent, hogy lenne védelmére, és szabadítaná meg az istentelen ellenségeitől,

11 Kodolányi János: *Szép Zsuzska*. In: K. J.: *Fellázadt gépek I-II*. Bp. Magvető, 1961. I. 105., 106.

12 Uo. 108.

13 Uo. 67.

14 Uo. 73.

15 Uo. 80.

16 Uo. 127.

17 Uo. 112–113.

18 Uo. 127.

19 Uo. 73.

20 Uo. 74.

s oltalomváró és segítségremélő felajzottságában úgy hiszi, hogy most akár egyetlen szavára kővé válhatna az egész falu és vérré a Feketevíz. Pogány és keresztény felindultság vegyül össze benne. Mint amikor szokása szerint húshagyó kedden méltóságteljesen bejárja a falut, „faluzik”, az őskeleti eredetű ormánsági hófehér népviseletben, a lánykorában maga varrta ruhában, tetőtől talpig tiszta patyolat ünnepi fehérben, kezében a farsangoló cifra bottal (a piros, kék és fehér szalagokkal, libegő-színesen, csillogó pajkos-bokrétásan feldíszített mogyorópálcával, könnyedén és kecsesen maga előtt tartva azt: „a legszebb ormánsági asszonynak látta magát”²¹). S lélegzetelállítón suhogó, pattogó táncot jár, lángolón, büszkén, minden ízével ropva (kihevülve-kipirulva, „szívével-lelkével”, valami „komor, félelmetes és emésztő szenvedéllyel, boldogan, de mégis úgy, hogy sírni szeretett volna a nóta mellé”²²). És énekel, dalol közben („ruganyos és tüzes”, „ring-leng a hófehér biklája, dagadoznak az emlői, hogy rakja, aprózza, topogatja a lépéseket, s ringatja hozzá erős csípőjét”²³), s ezzel elvárásolja a gyötrő nyügeikbe süppedteket is. A kínálgatásoktól már maga is szédelegve, kábulatig megrészesülve, önkívületig megmámorosodva. Hasonló mágikus és extatikus ösztön szállja meg, amikor pedig Péter-Pál illatos éjszakáján, piros párákból fényesedő félhold világánál sarlóval aratni kezd, mint egy mezítlás és magát fehér lepellel eltakaró izgatott földöntúli kísértet. Maga sem tudta, mi ez a késztetés; de „ahogy estébe hajlott a Nap, úgy lett belőle mindjobban, ösztönösebben, valami ősi vallás eltemetett igazságainak még mindig újra kibimbózó ösztökélésére boszorkány”²⁴. „Micsoda szokás volt ez? Milyen vallás emléképp maradt meg évezredek után? Miért csinálta ezt éppen ő? Miért az anyja, a nagyanyja, vissza a sötétbe merült ősökig?”²⁵ E talányos és megfejtethetlen kérdések feltevője, éppúgy, mint Móricz, Szabó Dezső, Tamási, Illyés, Németh László és mások prózájában, egyszerre és sűrítve lehet az átélt beszédhelyzetben és átképzéletes előadásmódban pozicionált főszereplő, a kollektív tudat vagy tudattalan megragadhatatlan alanya, de a szerzői elbeszélő, a kívülálló narrátor, sőt a végső transzcendentális

rejtélyeket fürkésző interrogáció és intonáció általános alanya, egyetemes szubjektivitása is. A kérdező társadalmi helyzetétől függetlenül fakadhatnak fel azok az univerzális létkérdések – egy babonás parasztasszony elméjéből is –, amelyekre azért nincs a filozófia kezdete óta sem bizonyos válasz, mert ezek valódi kérdések: hiszen amire van válasz, az miért lenne kérdés? Így vetül ki egy ormánsági falu egére is a kiáltó kétely, a visszhangtalan szó is, amikor az expresszionista sikoly és a jeges egzisztencialista úr ütközőzónájában felhangzanak az örök és felülmúlhatatlan riadalmak: „Mi is hát a világ? Mi az élet? / Mik ezek a szüntelen keringő fényes csillagok, melyek egymást ragyogva, iszonyú messzeségekben körüludvarolják? / Mi az ő élete?”²⁶

Bonyodalmas összetettségu, végletes válságokat, szenvedéseket, reményeket, szenvedélyeket zsúfoló, különös élet a hősnőé. Méltó és méltatlan érzéki és lelki vágyak, gerjedelmek, bűnök és büntudatot keltő élmények összetorlódása a teljesség értéksejtelmének és értéktudatának közegében. A krízisek depresszióját a pszichikus látomások, emlékek, képzelgések, víziók, tájképek légköre övezi. Szép Zsuzskától fiatal korában elcsábították első szeretőjét, s ennek a traumának (mint – Aleida Assmann fogalmával – „a testbe írt emlékezetnek”) a kitörölhetetlen fájdalom végig ott kísért benne. A hiányérzet enyhíthetetlenül és kínzón sajog, a gyötrelmességükben is izgató emlékek felforgató elementaritása pedig csak fokozódik, amikor a hajdani férfi fia váratlanul hazaérkezik az első világégből, s ugyancsak Zsuzska szeretőjévé válik. Míg a korosodó asszony minden vágyképzetét a fiúba vetíti, s észveszejtő szerelemre gyullad iránta – mert mintha annak az apját ölelné, de egyszersmind mintha saját nem létező fiát –, a fiatalember azonban csak a gyarapodással, gazdagodással, harácsolással törődik, komiszul visszaél a magányos nő érzelmeivel, s megkaparintja annak a házát, hogy a vagyont, tulajdonát növelhesse. A mindenét feláldozó asszony még reménykedik, hogy ellakhat az eladott házában, ősei, elődei, családja lakhelyén, ám a férfi brutálisan eltaszítja, elrugdalja magától Zsuzskát, gátlástalanul gázolva át rajta. Vele szemben hiába a könyörgés, a rimánkodás, de még a szerelmi varázslás esélye is. Minden veszendőbe megy, az ősi emberség maradéka is kivész, a kor kíméletlenségén, a tekintet nélküli szerzési és rablóöszton

21 Uo. 98.

22 Uo. 107.

23 Uo. 105.

24 Uo. 153.

25 Uo. 154.

26 Uo. 155.

könyörtelenségén elbukik az addig így-úgy átörökített valahai erkölcsi érzék.²⁷

A regény komplex lélektaniségát gazdagon rétegezi, bővíti tovább az archaikus, ősvallási képzetformák eredendő és változó többértelműsége. Az ősi hitvilágban, hiedelemstruktúrában a boszorkányképzet eleve ambivalens jellegű és lényegű. Kettősség, kétarcúság jellemzi ezeket a természetfölötti, titkos jelenségeket ismerő, azokat mozgósítani képes lényeket. „A képzetek alapeszméjéül általában már a hitnézet szolgált az Isten és ember közötti fensőbb lények, szellemek befolyásáról, a rossz szellemek incselkedő, kísértő, káros hatalmáról, a jók segéd, őrködő hivatásáról, különösen pedig a tündéri, s kiválólag női, anyáskodó, végzethatározó lényeknek az emberi ügyekbe való elkeveredéséről, jó vagy rossz természetük vagy kedvük szerint, jót vagy rosszat eszközölve, csodás természetfeletti módon, mi, mint főlényeknek hatalmukban állott; – nevezetesen pedig amint azután az istenségi hatalom és erő részeseivé lőnek, vagy képviselőinek tartattak, azoknak szolgálói s képviselői a földön, a papok s papnők, mint jósök, áldozók, orvosok, jel-, betű-, ének-tudók stb., úgy ezekre is sok tekintetben átment a hit, a természet felett hasonlóan az istenség erejével és segélyével, bűv- és varázs-eszközökkel gyakorlott befolyásukról.” A jóra és rosszra való ráhatás, a jót vagy rosszat okozás egyidejűsége indokolja, hogy ezek a kísérteties lények „tündéréknek”, „szép asszonyoknak”, „cifra-asszonyoknak” is neveztetnek; így aztán „a boszorkányi ábránd homályos eszmezavarából feltűnnek óvallásunk *tündérei, boldog- és szép asszonyaink* kecses képe”; „az aljas szemfényvesztési bűvös, ördögös mesterségben meglátszik még bölcs táltosaink tudománya s jóspapnőink ihletettsége” – állapítja meg Ipolyi Arnold.²⁸ Mennyire nem véletlen tehát már a regény címadása, s a címben szereplő „szép” szó és fogalom használata sem! Szép Zsuzska még ehhez az ősrégi („hitregés”, „hiedelemmondai”) kollektív tudatállapothoz és lélekstádiumhoz kötődik, azt eleveníti meg és örökíti tovább. A mítoszokból, a mitikus

A balkon (olaj, vászon, 150 × 120 cm, 2011)

fantasztikumából kinövő, kifejlő mesék boszorkányfogalma már egy időben későbbi gondolkodásmód és folklorisztikai jelképkalkotó fázis terméke, történeti-poétikai fejleménye – műfajgenetikai szempontból a mese (amelyben a boszorkány a legfőbb, féktelen, „permanens” gonoszság démoni megtestesítője – Nagy Olga koncepciójában is²⁹) – későbbi képződmény, mint a hiedelmek világa vagy a hiedelemtörténet. Bő évtizeddel később Tamási Áron *Jégtörő Mátyásában* találkozhatunk ezzel a legrégebbi típusú boszorkányossággal, amelyben tehát kifejezetten diabolikus és celesztialis vonások, alaptulajdonságok, ősprincípiumok még szétválaszthatatlanul vegyülnek össze. Így lehet, hogy a magyar boszorkány „nem azonos a nyugatival, hanem a régi sámánok női segítőinek utóda s a mai tudósasszony mása”³⁰ (Szendrey Ákos tétele szerint).

(folytatjuk)

27 „Nem kee nekik az Úr igéje. Pénz ett az Isten mamá” (mondják, közvélekedésszerűen az öregebbek). Uo. 130.

28 Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1854. 407–408., 446. – (Újabb kiadásban: Bp. Zajtí Ferencz kiadása, 1929. II. 163–164., 204.)

29 Nagy Olga: *Hősök, csalókák, ördögök – Esszé a népmeséről*. Bukarest, Kriterion, 1974. 101., 103. – Vö. még: Nagy Olga: *A táltos törvénye – Népmese és esztétikum*. Bukarest, Kriterion, 1978.

30 Szendrey Ákos: *A magyar néphit boszorkánya*. Bp. Magvető, 1986. 20.